

mikroblarga qarshi, yallig'lanishga qarshi va immun tizimni qo'llab-quvvatlash xususiyatiga ega. Ushbu o'simliklarning ekstraktlari nafas olish yo'llarini tozalashda, bronxial astma va bronxitni davolashda samarali bo'lishi mumkin. Biroq, ularning ta'siri va xavfsizligi klinik sinovlar orqali yanada chuqurroq o'rganilishi kerak.

Xulosa. Qoraqalpog'iston florasining ayrim dorivor o'simliklari nafas olish tizimi kasalliklarini davolashda samarali vositalar sifatida foydalanilishi mumkin. Ayniqsa,

Anjir, yovvoyi sabzi, kovrak, petrushka kabi va boshqa o'simliklar yallig'lanishga qarshi, mikrobg'a qarshi va bronxial to'siqlarni bartaraf etishda o'zining samaradorligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu o'simliklarni klinik amaliyotda keng qo'llashdan oldin qo'shimcha ilmiy tadqiqotlar va tibbiy tekshiruvlar zarur. Tabiiy dorilarni zamonaviy tibbiyot bilan integratsiyalash orqali nafas olish tizimi kasalliklarini davolashda yangi va samarali usullarini ishlab chiqish mumkin.

Adabiyotlar

1. Eshmuratov R.A., Ajiev A.B. Qoraqalpog'iston dorivor o'simliklari. –Toshkent: «Tafakkur avlodi», 2020, 72-b.
2. Karimov Sh.A. Dorivor o'simliklar va ularning shifobaxsh xususiyatlari. -Toshkent: «Fan va texnologiya», 2018.
3. Bobakulov U.T., Yuldashev B.M., Qodirov Sh.A. Fitoterapiya asoslari. – Samarqand: Samarqand davlat tibbiyot instituti nashriyoti, 2021.
4. Islomov R.M., Tursunov T.M. Dorivor o'simliklar ensiklopediyasi. -Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" nashriyoti. 2017, 432-b.
5. Qodirova M.N., Abduqodirov A.A. Fitokimyoviy birikmalar va ularning biologik faolligi. -Toshkent: «Tibbiyot» nashriyoti. 2019, 198-b.
6. Qoraqalpog'iston Respublikasi Sog'liqni Saqlash Vazirligi. Qoraqalpoq xalq tabobati va dorivor o'simliklar bo'yicha ma'lumotnoma. -Nukus: Ilmiy-tibbiy markaz. 2020, 144-b.
7. Goziev M. "Flavonoidlar va ularning ta'siri". // «Tibbiyot» jurnali, 2017, 45(6), 132-138-b.
8. World Health Organization (WHO). WHO Monographs on Selected Medicinal Plants, Volumes 1–4. Geneva: World Health Organization. 2020. Retrieved from: <https://apps.who.int/medicinedocs/en>.

REZYUME. Ushbu maqolada nafas olish yo'llari bilan bog'liq kasalliklarni davolashda ishlatiladigan Qoraqalpog'iston florasining 70 dan ortiq dorivor o'simliklarning turlari, ishlatiladigan organlari, ularning kimyoviy tarkibi va davolashda qo'llanilish sohasi yoritilgan. Olingan ma'lumotlar xalq tabobatini ilmiy asoslash, shuningdek, yangi fitoterapevtik preparatlar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ. В данной статье освещены более 70 видов лекарственных растений флоры Каракалпакстана, используемых для лечения заболеваний дыхательных путей, используемые органы, их химический состав и область применения в лечении. Полученные данные имеют важное значение в научном обосновании народной медицины, а также в разработке новых фитотерапевтических препаратов.

SUMMARY. This article covers more than 70 species of medicinal plants of the flora of Karakalpakstan used to treat respiratory diseases, the organs used, their chemical composition, and the area of application in treatment. The obtained data are important for the scientific substantiation of folk medicine, as well as for the development of new phytotherapeutic preparations.

QO'QON VOHASI LANDSHAFTLARI EKOLOGIK HOLATINI BAHOLASH

F.S.Meliboyeva – katta o'qituvchi

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: landshaft-ekologik sharoitni baholash metodologiyasi, landshatlarni baholash, landshaftlarni optimallashtirish.

Ключевые слова: методология оценки ландшафтно-экологического состояния, оценка ландшафта, оптимизация ландшафта.

Key words: landscape-ecological condition assessment methodology, landscape assessment, landscape optimization.

Kirish. Hozirgi kunda tabiat va jamiyat munosabatlari-ning jadallashuvi tabiiy muhitdagi davriy o'zgarishlarning rivojlanishi bilan belgilanmoqda. Inson esa tabiat va jamiyat o'rtasidagi ekologik muvozanat buzilishining asosiy omilidir. Insonlar tabiat va uning boyliklaridan o'z ehtiyojlarini qondirish maqsadida bor kuchini ishga solmoqda. Natijada ekologik muvozanatning buzilishi va tabiat komponentlarining kuchli o'zgarishi kuzatilmoqda. Ushbu holatlar esa hozirgi kunda dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda. Mazkur muammolarni oldini olish uchun esa respublikamizda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi iqlim o'zgarishi global muammolardan biri bo'lib, har bir hududni landshaft-ekologik sharoitini o'rganish, baholash va tahlil qilish landshaftlarni agroiklim, suv resurslari, tuproq, o'simlik qoplamlarini alohida o'rganishni talab qiladi. Hududni landshaft-ekologik sharoitni baholashda juda ko'p usullar mavjud bo'lib, ulardan eng ko'p

qo'llanilgani landshaft-ekologik yondashuvning landshaft resurslaridan foydalanish yo'nalishida A.G.Isachenko (1981), G.B.Geldiyeva (1986, 1989), A.A.Chibilov (1992) larning ishlari muhim ahamiyatga egadir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ishida kartografik, ekspeditsion, tizimli-tahlil, qiyoslash, matematik, statistik, tayanch eksperimental tadqiqot, geografik taqqoslash, masofaviy usullar, olingan ma'lumotlarni grafiklar va jadvallarda tizimlash kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda Qo'qon vohasining barcha ishlov beriladigan maydonlarida eng ko'p g'o'za yetishtirish bilan birgalikda keyingi o'rinda donli ekinlar, sholi, kartoshka va dukkakli ekinlar ekilmoqda. Qo'qon vohasining janubiy qismlari O'zbekiston, Beshariq, Uchko'priq tumanini janubiy (Sariqqo'rg'on qishlog'i) qismida asosan intensiv bog'lar yaratilib, ularda asosan shaftoli, gilos, o'rik, qulpunoy kabi turli hil mevalar yetishtirishga ixtisoslashtirilmoqda. Bu hududlarda bunday

mevalar shirindan shakar bo'lib yetilishi, uzoq vaqt uzib qo'yilsa chiday olishi o'ziga xosligini ko'rsatib kelmoqda. Sababi bu yerlarda yer osti suvlari ancha pastda joylashgan. Masalan, Sariqqo'rg'on, O'qchi, Nursux, Beshariq tumanlarida kamida 100-150 metr atrofida joylashishi bu daraxtlar hech qanday yer osti suvi ta'sirida bo'lmaydi. Shuning uchun ular shirin bo'lib pishadi va uzoq saqlasa ham chidamli bo'ladi.

Qo'qon vohasining shimoliy qismlari esa yer osti suvlari yer betiga yaqin joylashganligi sababli bu hududlarda mevali ekinlar ekishga ixtisoslashmaydi. Sababi yer osti suvlari yer yuzasiga yaqin joylashganligi barcha daraxtlar shu jumladan mevali daraxtlar yer osti suvlaridan baxramand bo'la oladi. Shuning uchun bu daraxtlarni tanasi yo'g'on, bo'ylari baland va barglari ham yirik bo'lib, asosiy energiyasini barglari orqali yer osti suvlarini parlatishga qaratadi.

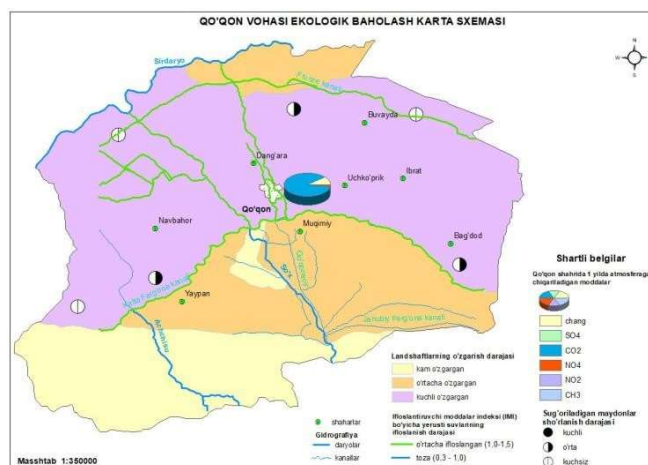
1-jadval. Qo'qon vohasining landshaftlariga tasir etuvchi omillar

Qo'qon vohasida tarkib topgan landshaftlar	Tabiiy komponentlarni oldingi holati	Antropogen ta'sir doirasida o'zgarishi	Landshaftlarni foydalanish ko'rsatgichi	Geoekologik holati	Landshaftlarni barqarorligi
Toshli-shag'alli sur qo'ng'ir tuproqlardan iborat shuvoqli prolyuvial tekisliklar	Karbonat-sulfatli karst va taqirli	Eol, prolyuvial, texnogen	Intensiv bog'lar, karerlardan tosh va daryo olib kelgan shig'il qummi qazib olish	Karerlardan qolgan asoratlar va shamol natijasida atmosfera changlarni ko'tarilishi	Landshaftlar barqarorligiga antropogen omil ta'siri kuchsiz
O'tloqi bo'z tuproqlardan tarkib topgan sug'orib dexqonchilik qilinadigan agrolandshtafllar	Yer osti suvlarini yer betiga to'planishi va tuproqlarning sho'rlanish darajasini ortishi	Yer osti suvlari va tuz miqdorini ortishi	Ekin maydonlarga tortilishi va asosan qadimdan sug'orma dexqonchilikni tarkib topishi	Tuproqlarda tuz miqdorini ortishi, hosildorlikni kamayishi	Antropogen ta'ziq kuchli landshaft barqarorligi mavjud emas
O'tloq, o'tloq-alyuvial seliteb landshaftlarda sug'oriladigan landshaftlar yerlar	Konussimon tekisliklarda tarkib topgan agrolandshtafllar	Sho'rlanish	Sug'orma dexqonchilik	Selitib va urbanistika bilan bog'liq ekologik jarayonlar	Antropogen ta'sir juda kuchli va landshaftlar barqarorligi saqlanmagan
O'tloq, o'tloq-taqir tuproqlardagi qamish-ajriq-yulg'un va turli xil o't o'simliklari	Botqoqlanish, sho'rlanish	Cho'llanish	Alyuvial tekisliklarni o'zlashtirish va sug'orib dexqonchilik qilish	Eol jarayonlari natijasida atmosfera chang miqdorini ortish va yer osti suvlarini yer betiga chiqishi, sho'rlanish	O'rtacha o'zgarishga uchragan landshaftlar, qisman barqarorligi saqlanib qolgan

Dala tadqiqotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Qo'qon vohasi relyefi janubiy qismidan shimoliy qismga nishabligi janubi dengiz sathidan 610 m (Sariqqo'rg'on adirlari) bo'lsa, shimoliy sohillari 320 metr (Sirdaryoning birinchi terrasasi) yer usti va yer osti suvlarining gorizontalar harakatlanishiga va o'z navbatda yer ustki qatlamining strukturasi ga ham ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

Ekologik xarita havzada tog', tog' oldi va cho'l landshaftlarida ekologik vaziyatning turlicha ekanligi ko'rsatish bilan baholanadi. Biz landshaftlarda o'zgarish darajasini yetti pog'onali sistemada baholaymiz, ammo Qo'qon vohasi landshaftlarining ekologik vaziyatini baholashda rang berishdan va shartli belgilardan foydalandik. Ekologik xaritani tadqiqot ishimiz mobaynida kartalashtirishda tuproq sho'rlanishi, tuproqlarning deflyatsiyaga uchrashi jarayoni, atmosfera dagi ifloslanishlar, o'simlik qoplamining hududiy joylashishiga ahamiyat qaratdik va shu asosda Qo'qon vohasi landshaftining ekologik xaritasini tuzdik (1-rasm).

1-rasm. Qo'qon vohasida sug'oriladigan maydonlarni sho'rlanganlik darajasi.

Karta Sirdaryo-So'x irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi va Qo'qon shahar girometeorologiya boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan yaratildi.

Qo‘qon vohasining ekologik xaritasini tuzish jarayonida shularni tadqiq etdikki, atmosfera havosining juda xavfli ifloslanish darajasi Qo‘qon shahrida atmosfera ifloslanishi xavfli bo‘lish arafasida hudud deb topdik. Qolgan qismlarda esa atmosfera ifloslanishi mavjud, ammo juda xavfli emas.

Qo‘qon vohasida yer osti suv miqdorining oshishining asosiy manbai sug‘orish suvlari hisoblanadi (70,78%). Qo‘qon vohasida meliorativ tadbirlar ichida tuproq sho‘rini yuvish eng asosiy va eng muhim tadbirlardan hisoblanadi. Qo‘qon vohasida bu usul “yaxob berish” deb nomlanib qish faslida boshlanib toki bahorgi dala ishlari boshlanguncha davom etadi. Bunda asosan tuproqning sho‘rlanish darpajasi, sho‘rlanish tiplari, yer osti suvlarining chuqurligi, mineral tarkibi, zovurlarning chuqurligi, kanal va ariqlardagi suv resurslari va iqlim resurslarini inobatga olgan holda olib boriladi. Iqlim resurslarini inobatga olinishi juda muhim bo‘lib bunda yilning salqin faslida yer betidagi suvlar bug‘lanmaydi va ular asosan yerning ustki qismida gorizontaal harakatlanadi. Bu esa tuproq yuzasida joylashgan tuzlarni eritib yuvilishiga ta‘sir etadi. Vohada yahob berishning afzalliklari quyidagilar:

-sho‘r yuviladigan yerlarning asosiy ekinlardan bo‘shaganligi;
-sizot suvlarning yer sathidan ancha chuqur joylashganligi;
-haroratning pastligi sabab bug‘lanishning pastligi;
-atmosfera yog‘inlarini biroz yuqori bo‘lishi.

Xulosa va takliflar.

1. So‘nggi davr (10 yillik) mobaynida hududda sug‘orma dehqonchilik bilan hamda chorvachilik bilan shug‘ullanadigan Qo‘qon vohasi landshaftining meliorativ holatini yaxshilash, suv va tuproqlarda ifloslanish maydonlari chegaralarini aniqlashda foydalaniladigan xaritalar tuzilishi va tadqiq etilishi hudud to‘g‘risida aniq ma‘lumotga ega bo‘lish imkonini beradi;

2. Global iqlim o‘zgarishi sharoitida bo‘layotgan ekologik vaziyatni Qo‘qon vohasi landshaftlariga ta‘sirini yumshatish bo‘yicha ko‘rilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi bo‘layotgan ekologik vaziyatni yumshatishga xizmat qiladi.

3. Iqlim o‘zgarishiga moslashish va uni bartaraf etish, ekologik holatni optimallashtirishda Qo‘qon vohasining o‘ziga xos chora-tadbirlar rejasi hududdagi ekologik holat muvozanatini saqlab qolishga imkon beradi.

Adabiyotlar

1. Абдулкосимов А., Кўзибоева О. Сўх ёйилмаси ландшафтларини микрозоналаштириш ва мелиоратив баҳолаш. Монография. – Самарқанд: 2009.
2. Meliboyeva F.S. Qo‘qon vohasi iqlimi va undagi o‘zgarishlar. //“Antropogen landshaftshunoslik: tadqiqot metodlari, modernizatsiya va barqaror rivojlanish” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Samarqand: 2024.
3. Meliboyeva F.S. Iqlim o‘zgarishining Qo‘qon vohasi tuproq qoplamiga ta‘siri. // “Geografiya-nazariyadan amaliyotga” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Qo‘qon: 2024.
4. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. “Geografik turizm va uni baholashda geografik axborot tizim texnologiyalari”. Monografiya. – Toshkent: “Metodist nashriyoti”, 2023.
5. Qo‘ziboyeva O. and Isakova U. "Landshaftlar dinamikasi va rivojlanishni tadqiq etishning ilmiy-amaliy masalalari." *ACTA NUUZ* 3.3.1 (2024): 257-260.
6. Кўзибоева О.М. Жанубий Фарғона ландшафтларининг иқлим ва ер ости сувлари билан ўзаро таъсири ҳамда уларнинг геоэкологик таҳлили. География фанлари доктори (dsc) диссертацияси Автореферати. – Самарқанд: 2022
7. Кўзибоева О., Азимжонов Ш. Фарғона водийси табиий ресурслардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг географик асослари. // “Экономика и социум”, 1-2 (104) (2023): 336-341.
8. Жумаев Т.Ж. Экологик экспертиза. Ўқув қўлланма. – Тошкент: 2004.

REZYUME. Mazkur maqolada iqlim o‘zgarishi va uning landshaft-ekologik o‘zgarishga ta‘siri hamda tadqiq qilishda baholash uning usullari yoritib berilgan. Qo‘qon vohasida sug‘oriladigan maydonlarning u yoki bu darajadagi sho‘rlanish ko‘lami tumanlar ichida tahlil qilingan. Iqlim o‘zgarishiga moslashish va uni bartaraf etish, ekologik holatni optimallashtirishda Qo‘qon vohasining o‘ziga xos chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье описывается изменение климата и его влияние на ландшафтно-экологические изменения, а также методы его оценки в исследованиях. В пределах районов проанализирован уровень засоления орошаемых полей Кокандского оазиса. Разработан конкретный план действий Кокандского оазиса по адаптации к изменению климата и его устранению, оптимизации экологической ситуации.

SUMMARY. This article describes climate change and its impact on landscape-ecological change, as well as methods of research evaluation. The level of salinity of the irrigated fields in the Kokand oasis was analyzed within the districts. A specific action plan for the Kokand oasis has been developed to adapt to climate change and eliminate it, to optimize the ecological situation.

ПОЧВЕННЫЕ РЕСУРСЫ КАК ОБЪЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЮЖНОГО ПРИАРАЛЬЯ

Ф.Т.Отенова – кандидат биологических наук, доцент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Таянч сўзлар: жанубий Оролбўйи, шўрланган тупроқлар, суғариладиган ерлар, мелиорация.

Ключевые слова: южное Приаралье, засоление почв, орошаемые поля, плодородие.

Key words: Southern Aral Sea region, saline soils, irrigated fields, melioration.

Введение. В последние годы, с точки зрения экологии - почва признана не только основой сельскохозяйственного производства, но и важным компонентом биосферы, сохраняющим и улучшающим качество окружающей среды, регулятором газового состава

атмосферы и связующим звеном геологического и биологического круговоротов на Планете. Почва является банком генетической информации, средой обитания макро-, мезо-, микробиоты, а также защитным, сорбционным барьером и культурным наследием [2,3,6,10].